АЛАЙДАРОВ АҚ-ӘДІЛ ӘБУШАХМАҰЛЫНЫҢ
6D030100-«Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОҒАРҒЫ СОТЫНЫҢ НОРМАТИВТІК ҚАУЛЫЛАРЫ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ РЕТІНДЕ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ» тақырыбындағы диссертациясына

АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңнаманы түсіндіру мен бірізді қолдануды қамтамасыз ететін маңызды құқықтық актілердің бірі болып табылады. Бұл тақырыптың өзектілігі елдегі сот төрелігінің әділдігін, құқықтық тұрақтылық пен болжамдылықты қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты күн санап артып келеді.

Құқықтық мемлекет құру процесінде, әсіресе құқықтық жүйенің тұрақтылығы мен тиімділігін қамтамасыз етуде сот билігінің рөлін арттыруға ерекше мән беріледі. Бұл тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары құқық қолдану тәжірибесін біріздендірудің және заңдардың мәнін ашудың маңызды құралы болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары ұлттық құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі болып табылады және құқықтық реттеудің тиімділігін қамтамасыз етеді. Бұл туралы Конституцияның 4-бабының 1-тармағында: «Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сәйкес заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, халықаралық шарттары мен Республиканың басқа да міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Сотының және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады» деп көрсетілген. Яғни, құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі ретінде ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының маңызы ерекше екендігі айтылады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасында: «Сот практикасының біркелкілігі мәселесі сот жүйесіне деген сенімді қамтамасыз етудегі түйінді мәселе болып табылады. Соттардың заңдарды біркелкі қолдануы елде бірыңғай әрі тұрақты құқықтық режимді сақтауға, құқықтарды және заңмен қорғалатын мүдделерді тиімді қорғауды қамтамасыз етуге, қабылданатын сот актілерінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сот практикасының негізсіздігі мен тұрақсыздығы бойынша субъектілердің сот шешімдеріне негізделген сын айтылған өтініштерінің саны бүгінгі таңда азаймай тұр. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының мазмұнын жетілдіруге бағытталған шаралар қабылдау да маңызды. Нормативтік қаулылар соттардың заңдар мен заңға тәуелді нормативтік актілерді біркелкі және дұрыс қолдануын қамтамасыз етуге арналған. Олар әртүрлі түсінулер мен проблемалық мәселелерді жояды және

сонымен бірге заңды қолданудың дұрыс бағытын береді. Осыған байланысты Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының мазмұнын жетілдіруге бағытталған шаралар қабылдау маңызды» деп көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 02 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Сот және құқық қорғау жүйесіндегі күрделі реформалар – азаматтарымыздың құқықтарын қорғаудың және олардың қауіпсіздігін күшейтудің негізгі факторы. Сот шешімдерінің сапасын арттыру үшін бірқатар маңызды шараларды жүзеге асыру қажет. Судьялардың заңды және ішкі сенімді басшылыққа алып, шешім шығару құқығы мызғымас сипатқа ие. Дегенмен, сот шешімдерін мұқият талдау жұмысын жолға қойып, бірыңғай сот тәжірибесін орнықтыру қажет» деген болатын.

Қазақстанда заңнаманың жиі өзгеруі мен жаңа құқықтық институттардың пайда болуы сот тәжірибесін жүйелеуді қажет етеді. Осы тұрғыдан алғанда, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің маңызды элементі ретінде соттарға құқықты дұрыс қолдануға бағыт-бағдар береді. Кейбір заңдар нақты мәселелерді толық реттемеген жағдайда, қаулылар ол олқылықты толтырып, құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Жаһандану жағдайында бұл қаулылар адам құқықтары мен сот әділдігін халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге ықпал етеді. Соттар бұл қаулыларды басшылыққа алуға міндетті, ал ауытқу орын алса, жоғары инстанция шешімді өзгертуі мүмкін. Қаулылардың әсері тек соттармен шектелмей, құқық қорғау және әкімшілік органдарға да таралады. Олардың тиімді орындалуын бақылау және құқықтық ақпараттық жүйелерді жетілдіру өзекті мәселеге айналуда. Сот тәжірибесін жетілдіру — азаматтар мен кәсіпкерлердің құқықтарын қорғаудың, заңдылық пен әділ сот төрелігін қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады.

Қазіргі кезеңде заң нормаларын қолдану барысында соттың құқық шығармашылығы мәселесін зерттеу ерекше назар аударуды қажет етеді. Бұл заң шығарушының нормаларды салыстырмалы түрде анық тұжырымдауға, жағдайға байланысты және бағалауға негізделген ұғымдарды енгізуге мәжбүр болуымен байланысты: «Заңнамада азаматтық істі қарау және шешу барысында туындауы мүмкін барлық жағдайларды алдын ала толық қарастыру қиын, кейде мүмкін емес. Осыған байланысты сот тәжірибесінде процессуалдық қызметті құқықтық реттеудегі олқылықтарды және сот ісін жүргізу субъектілері арасындағы қатынастарды заң аналогиясы мен құқық аналогиясы арқылы толтыру қажеттігі жиі туындайды».

Осы факторды ескере отырып, Қазақстанның сот тәжірибесі анағұрлым айқын және нақты құрамдарды қалыптастыруға бағытталған. Себебі, қандай да бір құқыққа қатысты дау туындамайынша, оның анықтығы туралы мәселе көтерілмейді, ал құқықтық дау сотта қаралған кезде ғана құқық нормасының мазмұны толық анықталады. Бұл тұрғыда Жоғарғы Соттың нақты істер бойынша қабылдаған шешімдерінің маңызы зор. Өйткені олардың көпшілігі төменгі соттар үшін үлгі ретінде қызмет етеді. Біртекті істер бойынша әртүрлі

сот шешімдерінің шығарылуы, ең болмағанда, таңданыс тудырады. Демек, қазіргі кезеңде маңызды сот шешімдерін нормативтік реттеушілер ретінде тану және оларды заңнамалық тұрғыдан нақты рәсімдеу қажеттілігін тереңірек зерттеу талап етіледі. Бұл сот тәжірибесінің біркелкілігін қамтамасыз ету үшін өте маңызды болып табылады.

Жоғарыда аталған мәселелердің барлығы диссертациялық зерттеу жұмысының өзектілігін, Жоғарғы Сот нормативтік қаулыларының қазіргі қолданыстағы құқықтың ажырамас бөлігі ретінде және құқықтың қайнар көзі ретіндегі маңыздылығын ғылыми тұрғыда зерттеу қажеттілігін айқындайды.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасында сот билігін жүзеге асыру барысында Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылар қабылдауы және осы қаулыларды орындау мен жүзеге асыру барысында туындайтын қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні нормативтік қаулылардың құқықтық табиғаты және соттардың құқық қолдану қызметі нәтижелерінде кездесетін мәселелер бойынша теориялық әзірлемелерден тұрады.

Зерттеу жұмысының мақсаты. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының құқықтың қайнар көздері жүйесіндегі алатын орнын айқындау, олардың интерпретациялық және құқық шығармашылық ерекшеліктерін зерттеу, сондай-ақ құқық қолдану тәжірибесіндегі маңыздылығын көрсету. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының тұрақты дамуға көшу жағдайында заң ғылымы мен практикадағы жаңа тенденциялар аясында сот құқық шығармашылығымен және құқықты іске асыру тетігінде құқықтық нормаларды қолданумен байланысты мәселелерді кешенді түрде зерделеу, сондай-ақ Жоғарғы Сот нормативтік қаулыларының табиғатына, Жоғарғы Соттың маңызды шешімдерінің төмен тұрған сот істеріне әсеріне қатысты негізгі мәселелер бойынша авторлық ұстанымдарды әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатқа сәйкес зерттеу жұмысының міндеттері:

- Жоғарғы Сот қаулысы ұғымының мазмұнын ашу, түрлері мен ерекшеліктерін көрсету, заңдық күшін анықтау;
- құқықтың қайнар көздерін, олардың қоғам мен мемлекеттің заң шығару қызметімен өзара байланысын зерттеу;
- Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық табиғатын анықтау, олардың нормативтік-интерпретациялық сипатын белгілей отырып, сот құқық шығармашылығының ресми актілері ретінде қарастыру;
- Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары мен өзге де заңға тәуелді актілердің арасындағы айырмашылықты талдау, арақатынасын анықтау;
- Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларындағы заңнаманы нақтылаудың шектерін анықтау;
- нормативтік қаулыларды дайындаудың заңдық техникасының жалпы ережелерін зерттеу, оларда тыйымдарды, ұйғарымдар мен рұқсаттарды көрсету нысандарын, құқықтық анықтамалардың рөлін белгілеу, сот органдарының нормативтік қаулыларды қолдануының өзекті мәселелерін көрсету;

- Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларындағы құқықтық дефинициялардың рөлін айқындау;

- Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларын дайындау және жүзеге асырудың тиімділігін арттыру мен жетілдірудің ұйымдастырушылық-құқықтық мәселелері бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің әдістемелік негізі. Зерттеу барысында жалпы ғылыми-танымдық әдістер: тарихи-құқықтық әдістер, талдау және синтез, логикалық, жүйелік және құрылымдық функционалды әдістер, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістері қолданылды.

Арнайы-құқықтық әдістердің ішінде жүйелік талдау әдісі Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларын құқықтық жүйенің біртұтас элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Бұл әдіс Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес нормативтік қаулылардың құқықтық реттеудегі рөлін анықтауға бағытталды.

Тарихи-құқықтық әдіс арқылы Қазақстандағы нормативтік қаулылардың қалыптасу және даму эволюциясын зерттеуге бағытталды.

Формалды-заңдық әдіс нормативтік қаулылардың құқықтық табиғатын және олардың заңдық күшін талдауға мүмкіндік берді. Бұл әдісті қолдану арқылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі ,Қылмыстық-процестік кодексі және Қылмыстық-атқару кодексіндегі құқықтық нормалар мен Жоғарғы Соттың қаулыларында берілген түсіндірмелер салыстырылып, олардың құқық қолдану тәжірибесіндегі орны зерттелді.

Зерттеудің теориялық негізі. Диссертациялық жұмыстың теориялық негізін отандық және шетелдік ғалымдардың тек қана конституциялық құқық саласында емес, мемлекет және құқық теориясы, әкімшілік құқық, азаматтық құқық, қылмыстық құқық және басқа да салалар бойынша жарық көрген ғылыми-теориялық еңбектері, Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдаулары, оқу әдебиеттері, монографиялық зерттеулер, диссертациялардың авторефераттары, мерзімді басылымдардың жарияланымдары, сондай-ақ статистикалық мәліметтер, ақпарат көздерінен, сот органдарының ақпараттық ресурстарынан алынған материалдар құрайды.

Диссертациялық зерттеу жұмысының нормативтік негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңы, Қазақстан Республикасының «Құқықтық актілер туралы» заңы және соттардың қызметінде құқық нормаларын қолдануға қатысты өзге де нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Зерттеудің тәжірибелік негізін Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының және жергілікті сот органдарының ақпараттық ресурс көздерінен алынған деректер құрайды.

Зерттеудің тәжірибелік маңызы. Зерттеу жұмысының нәтижелері мен қорытындыларын сот билігінің қызметін реттейтін нормаларды соттың қолдану мәселелеріне қатысты қатынастарды, сондай-ақ конституциялық, азаматтық және азаматтық іс жүргізу, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын

жетілдіруге бағытталған құқық шығармашылық қызметінің барысында қолдануға болады.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертациялық зерттеу жұмысы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Құқықтану» кафедрасында дайындалды. Зерттеу жұмысының нәтижелері мен қорытындылары аталған кафедраның кеңейтілген ғылыми семинар мәжілісінде талқылаудан өтті.

Зерттеу нәтижелерінің жария етілуі. Диссертация тақырыбы бойынша 10 ғылыми мақала жарық көрді. Атап айтар болсақ, Scopus компаниясының деректер базасына кіретін халықаралық ғылыми журналдарда 2 мақала, ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім саласындағы бақылау комитеті бекіткен тізімдегі журналдарда 3 мақала, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда 5 мақала жарияланды.

Диссертацияның көлемі мен құрылымы. Диссертациялық жұмыстың жалпы көлемі – компьютерде терілген 158 беттен тұрады. Диссертацияның құрылымы ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты мен міндеттеріне сай келеді. Құрылымы бойынша диссертациялық жұмыс нормативтік сілтемелерден, белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш тарау және он бір тараушалардан тұратын негізгі бөлім, қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.